

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ НАДАННЯ ЗАЛІЗНИЧНИХ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ У СВІТЛІ РЕФОРМУВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Яна Курбатова,

здобувачка відділу проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Розвиток ринкової економіки кожної країни в значній мірі залежить від функціонування транспортної системи. Для України це, в першу чергу, залізнична галузь, яка займає одне із провідних місць серед інших транспортних галузей.

Сьогодні залізничні дороги несуть головне навантаження по транспортуванню таких масових вантажів як вугілля, руда, чорні метали, добрива, нафтопродукти, сільськогосподарські продукти. Залізничний транспорт у порівнянні з іншими видами транспорту має найкращі показники на одиницю перевезення та впливу на навколишнє середовище. Крім того, залізничні перевезення вантажів в значній мірі впливають на стан української економіки, витрати на них напряму пов'язані з ефективністю промислового виробництва, його конкурентоздатністю на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Тому є всі підстави вважати, що й у подальшому залізничний транспорт збереже пріоритетність в транспортній системі країни в конкурентному ринковому партнерстві з іншими видами транспорту. На виконання цього завдання скерована «Державна цільова програма реформування залізничного транспорту на 2010–2019 роки», яка передбачає створення нової організаційно-правової та економічної моде-

лей управління залізничним транспортом.

Дослідження будь-якої господарської категорії неможливо без усвідомлення її правової сутності. Більшість теоретичних конструкцій, що застосовуються у господарському праві, існують, як відомо, протягом багатьох століть і договір — одна з найдавніших з них.

Відносини, які складаються в процесі діяльності підприємств залізничного транспорту дуже різноманітні, хоча основною метою є переміщення товарів. Крім того, залізниці надають багато інших послуг, які є супутніми елементами процесу перевезення: навантаження та вивантаження вантажу; збереження вантажу; подача та забирання вагонів; транспортного експедирування; експлуатація залізничних під'їзних колій тощо.

Господарський договір залізничних транспортних послуг перевезення вантажів належить до числа особливих господарських договорів. В юридичній літературі договірні відносини з перевезення вантажів залізничним транспортом досліджувалися багатьма авторами (Александровим-Дольником М. К., Тарасовим М. А., Яічковим К. К., Вітрянським В. В. та іншими). Не зважаючи на наявність певного доробку з фундаментальних досліджень, цю тему не можна визнати вичерпаною і

* Стаття друкується в авторській редакції

через дискусійність ряду охоплюваних нею питань, і через зміну економічної системи країни та відповідного законодавства.

Згідно з Державною цільовою програмою реформування залізничного транспорту на 2010–2019 роки залізничний транспорт повинен підвищити рівень конкуренції за рахунок гарантування суб'єктам господарювання, незалежно від форм власності, рівного доступу до ринку надання залізничних послуг у конкурентних, потенційно конкурентних секторах та на суміжному ринку. Це має призвести до збільшення учасників перевізного процесу і нових видів договірних відносин.

На погляд Вітрянського В. В. [1], в сучасних умовах вже неможливо говорити тільки про один договір на перевезення конкретного вантажу, який будується по моделі реального договору, він вважає, що є сенс говорити про систему договорів, що опосередковують перевезення вантажів, пасажирів та багажу, які організують та забезпечують процес транспортування. До цієї системи входить багато різних, як по правовій природі, так й за змістом договорів, в тому числі й договір перевезення вантажу; договір про організацію перевезень вантажів; договір, зв'язаний з експлуатацією залізничних під'їзних колій; договір про подачу та забирання вагонів тощо.

При цьому господарський договір перевезення вантажів традиційно займає особливе місце серед транспортних зобов'язань. Деякі науковці вважають, що даний договір займає головне, центральне місце в системі так званих транспортних договорів бо є «ядром транспортних зобов'язань» [2].

За строком дії господарські договори залізничних транспортних послуг перевезення розподіляють на довгострокові та строкові. У випадку довгострокового договору про організацію перевезення вантажів, в якому перевізник та вантажовідправник врегу-

лювали свої відносини на рік й передбачили щомісячні або щодаквідні обсяги вантажів, які відправляються, та кількість вагонів, які подаються під завантаження, перевезення окремої партії вантажів, яка оформляється договором на перевезення конкретного вантажу, скоріш має вигляд як виконання (в незначній частині) зобов'язання, яке походить з договору про організацію перевезень [3].

Господарський кодекс України (ст. 307) дає єдине поняття договору перевезення вантажів для всіх видів транспорту. Сьогодні ми вже можемо стверджувати, що господарський договір залізничних транспортних послуг перевезення має свої певні особливості: по-перше, проведення реформи залізничного транспорту збільшує кількість учасників господарсько-договірних відносин процесу перевезення — поява володільця інфраструктури зі своїми особливими зобов'язаннями; по-друге, основні права та обов'язки (особливо в частині відповідальності учасників перевізного процесу вантажів загального користування) значно відрізняються від інших видів транспорту; по-третє, залізничний транспорт — це природна монополія, яка має свою специфіку функціонування, як єдиного виробничо-технологічного комплексу, й це теж накладає певні особливості. На наш погляд, хоча основні операції, які характеризують процес перевезення вантажів, схожі на всіх видах транспорту, але основні права та обов'язки учасників договору перевезення вантажу залізничним транспортом відрізняються для господарських договорів залізничного перевезення вантажів.

Правове регулювання договірних відносин перевезення вантажу закріплено у главі 32 ГК України. Ч. 1 ст. 307 надає наступне визначення договору перевезення вантажів, а саме: договором перевезення вантажу вважається договір, де одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити

ввірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (вантажодержувачу), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Щодо істотних умов господарського договору перевезення вантажів окремими видами транспорту ГК України відсилає до транспортних кодексів, транспортних статутів та інших нормативно-правових актів. Причому ч. 5 ст. 307 допускає передбачати в договорі також інші умови перевезення, що не суперечать законодавству. Тут виникає колізія, яка полягає в тому, що Статут залізниць України не є законодавчим актом, натомість він є адміністративним актом, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України, і прийнятий раніше ніж ГК України, тому ГК України має вищу юридичну силу [4].

Ст. 909 ЦК України надає те ж саме визначення договору залізничного перевезення вантажу, але за одним винятком — в ній відсутні слова про те, що ввірений вантаж залізниця повинна доставити в зазначений термін.

У Законі України «Про залізничний транспорт» відсутнє як визначення договору перевезення вантажу, так і перелік умов, які мають формувати його зміст, при цьому ст. 8 цього Закону закріплює, що перевезення вантажів залізничним транспортом загального користування організується на договірних засадах, а умови та порядок організації перевезень, нормативи якості вантажних перевезень (терміни доставки, безпека перевезень, схоронність вантажів) та обслуговування відправників та одержувачів вантажів визначаються Статутом залізниць України та Правилами перевезень вантажів залізничним транспортом України.

Пункт 22 Статуту залізниць України також визначає, що за договором

залізничного перевезення вантажу залізниця зобов'язується доставити ввірений їй вантажовідправником вантаж у пункт призначення в зазначений термін і видати його одержувачу, а відправник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату.

Проблема правової природи договору існує не тільки в відношеннях по перевезенню вантажів, вона розглядається при дослідженні будь-якого договору в господарському праві.

Відносини, які виникають в процесі перевезення вантажів, встановлюються з приводу територіального переміщення товарів (об'єктів перевезення) за допомогою засобів залізничного транспорту. Діяльність по переміщенню (транспортуванню) вантажів й складає предмет договору перевезення. Така діяльність транспорту є корисним ефектом, створеним транспортом в процесі виробництва (перевезення), або продуктом транспортної промисловості, особливість якого міститься в тому, що він не є новим речовим продуктом, його неможливо відокремити від самого процесу виробництва й споживається в процесі його виробництва [5].

Транспортна діяльність не супроводжується створенням нових речей (матеріальних предметів). Її цінність у тому економічному ефекті, який створюється внаслідок переміщення вантажу в погоджене місце. Тому корисний ефект, створений транспортом в процесі перевезення називають «послугами» транспортної промисловості [6]. Останні, як і всілякий продукт виробництва має споживчу вартість, тобто володіє властивістю товару, а праця, яка була витрачена на виробництво транспортної продукції, відноситься до продуктивної, так як вартість корисного ефекту діяльності транспорту переноситься як додаткова вартість на самий товар - об'єкт перевезення [7]. Таким чином, продукція транспорту має ту ж саму господарську сутність, що і продукція промисло-

вих виробництв, інакше кажучи є товаром і тому її реалізація може здійснюватися за допомогою договору.

Перевезення вантажів — процес складний. Крім процесу перевезень він включає в себе виконання перевізником різноманітних по своєму характеру й значенню операцій суміжних з перевезенням, зокрема навантаження та вивантаження вантажу, видача товару вантажоодержувачу тощо. Кожна з цих дій, взята окремо, нагадує предмет деяких інших господарських договорів — підяду, доручення, майнового найму.

Транспортування вантажу з господарської точки зору представляє собою виконання певної роботи, що наближує договір перевезення з договором підяду. Виконання робіт по навантаженню й вивантаженню вантажів, які відповідно до діючого закону або по окремому договору з вантажовідправником або вантажоодержувачем часто виконує перевізник (ст. 7 Статуту залізниць України), що дозволяє говорити про наявність підрядних відносин в процесі перевезення вантажу. Оскільки вагони, контейнери передаються вантажовідправнику до початку транспортування для використання (для завантаження вантажу), а засоби перевезення в період транспортування вантажів фактично використовуються в інтересах вантажовідправника, спостерігається схожість деяких елементів процесу транспортування вантажу з договором оренди. Зобов'язання перевізника по збереженню вантажу говорить про наявність функцій, які характерні для договору зберігання. Видача перевізником вантажу вантажоодержувачу за вказівкою вантажовідправника нагадує дії, які характерні для договору доручення.

Однак схожість економічного змісту тих чи інших відносин зовсім не обов'язково тягне за собою тотожність їх юридичного виявлення й, відповідно, однакового правового регулювання.

Те, що економічно представляє собою взагалі роботу, юридично виступає як роботи послуги, а самі послуги можуть носити як фактичний, так й юридичний, а також змішаний характер. Звідси й різноманітність господарських договорів, які опосередковують виконання робіт різних видів [8].

Тому, не дивлячись на схожість правової природи відносин, які лежать в основі договорів перевезення та підяду, між ними існує істотна різниця, яка не дозволяє розглядати перший як різновид другого.

У підрядних договорах предметом договору є виконання конкретної роботи, результат якої знаходить свій вираз або в матеріальній формі (будівельний підряд, побутовий підряд тощо), або (при створенні об'єктів духовної чи інтелектуальної творчості) в іншій формі. До того ж, предмет підрядних договорів, на відміну від договорів виконання послуг, включає не тільки виконання підрядником конкретної роботи, але і передачу її результатів замовнику (ст. 318 ГК України). Ця ознака підрядних договорів не має місця в жодному з договорів перевезення вантажу по своєму визначенню, оскільки в процесі транспортування не створюються майнові цінності або інший результат, який міг би бути переданий замовнику [1]. Звідси витікає перша особливість договору перевезення вантажу залізничним транспортом: він є правовою формою, яка опосередковує правовідносини з виробництва й реалізації послуг саме з переміщення вантажу, а не їх результату.

Розглянемо зобов'язання перевізника із зберігання прийнятих до перевезення вантажів. У процесі перевезень перевізник дійсно несе особливу відповідальність за збереження вантажу, зміст зобов'язань із зберігання є однаковим і підпорядковується загальному регламенту, незалежно від того, чи має зобов'язання із зберігання самостійне значення, чи воно є

складовим іншого зобов'язання в якості його елемента [9].

Статут залізниць України (ст.ст. 10, 11, 110) покладає на перевізника зобов'язання по збереженню вантажів від часу його прийняття для перевезення і до моменту видачі вантажоодержувачу. За зберігання вантажу на станції понад зазначений термін справляється плата, яка встановлюється тарифом (Ст. 46 Статуту залізниць України). В договорі перевезення вантажу, збереження вантажу в процесі перевезення — це не зберігання в господарському, і відповідно, в правовому відношенню, а одна із умов виконання перевізної операції. Тому відповідальність за несхоронність вантажу, наданого для перевезення є відповідальністю не за невиконання (неналежне виконання) транспортною організацією спеціального зобов'язання зберігання, а за невиконання або неналежне виконання зобов'язань по перевезенню вантажів залізничним транспортом [10].

В умовах ринкової економіки у зв'язку з оновленням системи правових норм, порядок укладання договору перевезення вантажів залізничним транспортом значно змінюється.

Згідно з частиною 6 статті 179 ГК України договори про надання послуг залізничним транспортом відносяться до категорії обов'язкових до укладання з усіма споживачами. Це також підтверджується Законом України «Про залізничний транспорт», ч. 7 ст. 22 якого стверджує, що перевізники не мають права відмовляти відправникові вантажу у перевезенні, крім випадків, передбачених Статутом залізниць України. Сьогодні укладання договору перевезення вантажів потребує наявності визначених правових умов. Виконання дій, пов'язаних з організацією залізничних вантажних перевезень, неможливо без попереднього погодження з перевізниками, вантажовідправниками, володільцями інфраструктури. Згідно зі ст. 23 Статуту

залізниць України відправники повинні надавати станції навантаження на кожне відправлення вантажу заповнену накладну (комплект перевізних документів), яка є основним перевізним документом встановленої форми і є обов'язковою двосторонньою письмовою формою угоди на перевезення вантажу, яка укладається між відправником та залізницею на користь третьої сторони — вантажоодержувача. Одночасно вона є договором на заставу вантажу для забезпечення гарантії внесення платежів за його перевезення. У комплект перевізних документів, крім накладної, входить дорожня відомість, корінець дорожньої відомості та квитанція про приймання вантажу.

Господарський договір залізничних транспортних послуг перевезення вантажу залізничним транспортом загального користування займає особливе місце серед різних класифікацій договорів, як самостійний вид договору у зв'язку із специфічними особливостями перевізного процесу.

У науковій літературі виділяються наступні види складних договорів: інтегровані та конгломеровані договори [11]. Конгломерованими договорами визнаються такі, в котрих в одному документі оформлюються два та більше види різних договорів з механічним поєднанням різнорідних частин. Інтегрованими договорами визнаються такі, у яких є єдиний комплексний об'єкт, елементи якого містять ознаки приналежності до декількох різних договірних зобов'язань.

Враховуючи вищевказане, можна стверджувати, що господарський договір транспортних послуг перевезення за правовою природою можна віднести до інтегрованих договорів надання послуг, в якому поряд із виконанням послуг перевезення перевізник може виконувати інші супутні послуги перевізного процесу. Тому пропонуємо поряд з комплектом перевізних документів встановленої форми (накладна, дорожня відомість, корінець дорожнь-

ої відомості, квитанція про приймання вантажу) для господарського договору транспортних послуг перевезення ввести обов'язкове укладання договору перевезення (для всіх, а не тільки для довгострокових договорів) у простій письмовій формі, в якому мають бути узгоджені всі істотні умови договору, в тому числі й ті що стосуються

супутніх послуг перевезення, якщо такі буде виконувати перевізник, та права й обов'язки сторін перевізного процесу. ♦

Список використаних джерел

1. Витрянский В. В. Понятие и виды договора перевозки. Система договоров перевозки / В. В. Витрянский // *Хозяйство и право*. — 2001. — №1. — С. 60, 67.
2. *Гражданское право. Учебник под редакцией Сергеева А. П., Толстого Ю. К.* — М., 1997. — С. 347.
3. Витрянский В. В. Договор перевозки / В. В. Витрянский // М., 2001., С. 390–391.
4. Ковальський Д. В., Хомченков Д. М. Про стягнення вартості нестачі вантажу при перевезенні залізницею / Д. В. Ковальський, Д. М. Хомченков // *Вісник господарського судочинства*. — 2012. — №4. — С. 48-49.
5. Смирнов В. Т. Правовое регулирование грузовых перевозок / В. Т. Смирнов // Л. — С. 99.
6. Яковлев А. И. Договор перевозки грузов железнодорожным транспортом: Учебное пособие / А. И. Яковлев // М., УМК МПС России. —2000. — С.13.
7. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. — т. 24. — С. 64-65.
8. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский // М., 1997. — С. 142
9. Ажимов Р. С. Обязательство хранения имущества в советском гражданском праве // *Ученые записки Казанского университета*. — Т. 114., кн. 10: *Сборник работ юридического факультета* / Р. С. Ажимов // Казань, 1954. — С. 97.
10. Яичков К. К., Договор железнодорожной перевозки грузов по советскому праву / К. К. Яичков // М., Изд. АН СССР. —1958. — С. 100–101.
11. Ойгензихт В. А. Нетипичные договоры в советском гражданском праве: Учебн. Пособие / В. А. Ойгензихт // Душанбе, 1984. — С. 5.

Надійшла до редакції 28.05.2013 року